



The Iranian, Cultural Imagology in the Mirror of Polak's Itinerary

Touraj Zeynivand*¹, Parvin Amiri²

Received: Feb. 05, 2017; Accepted: Aug. 27, 2017

Extended Abstract

The imagology is an attempt to better understand the judgment of others about ourselves and also to remove the layers of the text, and to understand facts or distortions, alterations, and the special perceptions that make it possible for the reader to understand the work of literature as the effect of the author's thoughts and perceptions. The purpose of this paper is to illustrate the history of the images depicted by Edward Polak, a German travel writer, about the lifestyle, livelihood, customs, traditions, habits and social norms of Iranians of the Qajar era. The article is based on "text readability in the light of Imagology" in a descriptive way. The present study firstly presents its readings on Polak's narrative at two general levels, with a positive and negative look, then the examples of positive-looking text images in the form of the alignment and admiration of "me" from the geography of the "West" to the culture of "the other" (Iran) in the "East". And secondly, considering the negative view based on the common pattern of Orientalism in the dimensions of the epistemological contradictions between the two identities of "me" and "the other" with regard to the position of the "West" and "East" in the dimensions of stereotyping and extension, magnifying the contrasts, and humiliating and insulting, has read the images.

Keywords: Comparative Literature, Imagology, Customs, The Life Condition, Polak's Itinerary

1. Associate Professor of Arabic Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author).

✉ t_zinivand56@yahoo.com

2. M.A. Student of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran,

✉ ppamiri93@gmail.com



Introduction

The achievements of tourists and travelers are one of the areas of research in "comparative literature." "A better understanding of literature as a whole cannot be reached only by comparing the literature of several nations, but by comparing literature to other areas of human knowledge and endeavors" (Zeynivand, 1392, 31). Itinerary is the hallmark of every nation's life, "because of the abundance of memories of travel, one can become aware of the difference in the culture and traditions and historical truths and the opinions of politicians and governments" (Parvini and Kanjourian, 2009, 15-14). Therefore, the present article seeks to find out what images of Iranian culture have been transmitted by Polak in his writings. What were the sources of his imagology in depicting the life style, livelihood, customs, traditions, habits and the social norms?

Purpose

The necessity and importance of this article is due to the fact that the recognition and clarification of national culture among other cultures are very important and it is necessary for the researchers to interpret the narrations of foreigners from the Iranian culture in accordance with the principles, consciously and consistent with the approach of illustrative reading of the facts, comparing the content of other itinerary writers and taking into account the requirements of each period, because in Iran this section of the knowledge of comparative literature has been neglected.

Methodology

Imagology from the foreign countries and cultures is done in a variety of ways, which can first be placed in two broad categories: the images that are the result of direct narration and the images that are based on other images. We refer to images that are illustrated through the works or characters of the country in question that is intermediate or intermediate images. It can be perceived that the images he has created from Iranian people are not real. In other words, they have exaggerated the failures. As a result, reading Polak's work is divided into the positive and negative parts.

Discussion

Imagology defines the main feature of the image of its rise from the difference between "me" and "other" and between "here" and "there," hence, image is located in a difference, a system in between, reality, and two places. Hence, imagology is based on the difference of organs, truths or two spots. "The study of different features of empathy is the way to perceive the identity of self, the use of other is not necessarily negative" (Nancat, 1390, 105). Graham Fuller claims, such cultural observations merely depict the observer than the observed thing (Qut. Mirzaei, Rahmani, 1999, Fuller, 1998, 5).

In Polak's Itinerary, the frequency of sentences in which there is a positive or beautifully acclaimed adornment of lifestyles and livelihoods of the Iranian people is scarce. If he tries to praise the Iranian people, he will describe them like the white plate (Polak, 1982, 19).

Images are divided into open and closed ones in the sense that they are generally and repeatedly depicted. Closed images are images that are repeated continuously, and in most

cases, their source cannot be identified. These types of images are used to explain public opinion, expressive economics and faster transmission, because they have always been heard or seen before. (Namvar Motlagh, 1982, 110).

As stated above, the basis of imagology is the epistemic contradiction between "me" and "other" and between "here" and "there" (Nancat, 2011, 106). In addition, the "other" has been perceived as a stranger or other who is described as the homeless creatures. Besides, they are described as the dogs like those in the myths of European explorers. The time of Polak's presence in Iran, along with the rule of the Qajar lackluster kings and the accompanying the domestic tyranny and the foreign colonialism (Britain and Russia), coincides with the destruction of the country's economic, agricultural and social foundations. This historical situation can be influential in culture, social flows, and human relationships over a period of time, but it will not be a permanent change in the identity of a nation. In such condition, the identity of the nation has been left untouched. Having the superior view, Polak has degraded the individual's customs, because he has not enough information.

Results

What has had a dramatic effect on Polak's negative image and has led him to a platform for stereotyping and cloning is the generalization of features created in the context of a particular historical period and attributing it to the national and social identity. On the other hand, there are some authorial mentality that came from inter-textual and the intermediate sources.

Conclusion

Polak's Itinerary is a mirror that depicts many dark aspects of life and culture, customs, the social norms, beliefs and livelihood of the Iranian people in the Qajar era, but in his narration, he despite his ability to communicate directly and experience personal interaction with the people, as well as other types of illustration (intermediate and intermediate), and the other European Orientalists; he has used the term "other" from the common discourse in which there are streaks of superficiality. What has had a dramatic effect on Polak's negative image and has led him to a platform for stereotyping and cloning is the generalization of features created in the context of a particular historical period and attributing it to the national and social identity. On the other hand, there are the mentality of other authors that came from inter-textual sources and intermediaries (such as *The Adventures of Hajji Baba of Isphahan* by James Justinian Morier, which is all biased and critical, and which caricaturizes Iran), it also depicts Polak's inappropriate understanding of the concepts of guidance of Saadi's poems and other proverbs, in his conclusion and his conception of customs, religion, livelihood, and so on. However, in his image making of Iranian culture, Polak is involved with mental stereotypes, cloning, insults and humiliations which are frequent; however, in some cases, the language opens up admiration or realism, and in some cases it also deals with harmony. The cultural critics, especially the post-colonial critics are very interested in the cause and outcome of such images.

Innovation

Edward Polak, the Judaist, surgeon, and the writer of the book entitled *Iran and Iranian* or *Polak's Itinerary* (1891-1818) was born in Bohmen, near Vian, Germany. His book is divided



Iran Cultural Research

Abstract

into several chapters; the first one considers statistics, crowd, and races. The second chapter has delineated Nasser Al-Din Shah's government. He has mingled his own perception with the Iranian cultural history, "The view of Western people toward Iranian culture is deep but incomplete. According to anthropologists, the identification of each cultural component by other people is incomplete and Western studies on Iranian culture are no exception." (Torabi, 2004,10-12). The innovation of this study is based upon the analysis of Polak's view about Iranian culture and society in the light of Imagology.



Iran Cultural Research

Vol. 10
No. 4
Winter 2017



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

Bibliography

- Alavizadeh, F. (2014). Tasvir-e Iran va Irāni dar safarnāme-ye Gohn Sharden ta'ammoli dar engāreāfarini va klišehā dar zehniyat-e safarnāmenevis [The image of Iran and Iranian people in Gohn Sharden's itinerary, the reflection in creating clichés in the itinerant's mind]. *Journal of Literary Research*, 47(185), 147-170. doi: 10.22067/jls.v47i2.18888
- Arabestani, M. (2007). Negāhi be tasvir-e digari dar ensānšenāsi [The view to image of other in anthropology]. *Journal of Imagination*, 18, 136-151.
- Boobani, F. (2008). James Morier, Haji Baba va adabiyāt-e este'māri [James Morier, Hajji Baba and colonialist literature]. *Journal of Research in Contemporary World Literature*, 43, 5-28.
- Della Valle, P. (1969). *Safarnāme-ye Pietro Della Valle; (Qesmat-e marbut be Iran)* [Cose e parole nei viaggi di pitro Della Valle] (Sh. Shafa, Trans.). Tehran, Iran: Bongāh-e Tarjome va Našr-e Ketāb.
- Fuller, G. E. (1998). Qeble-ye ālam: Geopoltic-e Iran [The center of the universe: The geopolitics of Iran] (A. Mokhber, Trans.). Tehran, Iran: Markaz.
- Ghanimi Helal, M. (2011). *Adabiyāt-e tatbiqi, tārix va tahavvol, asarpaziri va asargozāri-ye farhang va adab-e Eslāmi* [Comparative literature, the history and evolution of affect and effect of Islamic culture and literature] (2nd ed.; S. M. Ayatollahzadeh Shirzadi, Trans.). Tehran, Iran: Amir Kabir.
- Heydari, A. (2005). Adam Olearious, Pištāz-e safarnāmenevisān-e Ālmāni darbāre-ye Iran [Adam Olearious, the pioneer of German itinerary in the Iran court]. *Journal of Human Science University*, 14(58), 117-126.
- Javadi, H. (1966). Bahsi darbāre-ye sargozašt-e Haji Baba Isfahani va nevisande-ye ān James Morier [The view on the life of Haji Baba Isfahani by James Morier]. *Journal of Vahid*, 3(23), 261-269.
- Mirzaei, H., & Rahmani, J. (2008). Farhang va šaxsiyat-e Iranian dar safarnāme-hā-ye xāreji [Iranians culture and personality in foreign itinerary]. *Journal of Iran Cultural Research*, 1(3), 55-77. doi: 10.7508/ijcr.2008.03.003
- Namvar Motlagh, B. (2009). Darāmadi bar tasviršenāsi mo'arrefi-ye Yek raveš-e naqd-e adabi va honari dar adabiyāt-e tatbiqi [Introduction to imagology, the introduction to a literary, artistic criticism in comparative literature]. *Journal of Comparative Literature Studies*, 3(12), 119-138.
- Namvar Motlagh, B. (2014). Adabiyāt-e tatbiqi va ruykardhā-ye naqd-e adabi [Comparative literature and the approaches of literary criticism]. *Majmu'e Maqālāt-e Hamāyeš-e Adabiyāt-e Tatbiqi* [The Collection of Essays in the Assembly of Comparative Literature] (pp. 29-38).
- Nancat, L. (2011). Tasviršenāsi be manzale-ye xāneš-e motun-e nasr-e mo'āser-e Farānse va Fārsi [Imagology as reading of the contemporary French and Persian texts] (M. Daghighi, Trans.). *Journal of Comparative Literature in the Persian Language and Literature*, 2(1), 100-115.



Iran Cultural Research

Abstract



- Nazari Monazam, H., Mizaei, F., & Rahimi Azin, M. (2016). Tasvir-e Iran dar romān-e Samarghand-e Amin Malloof, pažuheši dar adabiyāt-e tatbiqi [The picture of Iran in Amin Malloof's novel entitled Samarghand]. *Journal of Comparative Literature in the Persian Language and Literature*, 4(4), 25-55.
- Neda, T. (2014). *Adabiyāt-e tatbiqi* [Comparative literature] (3rd ed.; H. Nazari Monazam, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Parvini, Kh., & Kanjoorian, F. (2009). Barresi-ye Safarnāme-ye Ibn Battuta az manzar adabiyāt-e tatbiqi [The study of "Ibn Battuta's Itinerary" from the point of view of comparative literature]. *Journal of Comparative Literature*, 1(1), 19-37. doi: 10.22103/jcl.2012.175
- Polak, J. E. (1982). *Safarnāme-ye Polak, Iran va Iranian* [Persien das land und seine Bewohner] (1st ed.; K. Jahandari, Trans.). Tehran, Iran: Kharazmi.
- Saeid, E. (1995). Negāhi dobāre be Šarqšenāsi [The review of orientalism] (R. Javaher Dashti, Trans.). *Journal of Culture Letter*, 5(1), 52-60.
- Torabi, S. M. (2004). Negāh-e Gharbiyān be farhang-e Iran žarf ammā nāqes [The Western people view to the Iranian culture are deep but incomplete]. *Journal of Social Science in The View of Cultural Communications*, 13, 10-13.
- Zand Zagros, M. T. (2010). Barresi-ye tatbiqi-ye pažuhešhā-ye Irānšenāsi-ye Gharbi va Šarqšenāsi (bā tekye bar bāznamāyi-ye farhang-e mardom-e Iran dar safarnāme-hā-ye Orupāiyān dar dowre-ye Qājār [The comparative, Iranian, Western study and orientalism due to re-viewing the people's culture in the European itinerary in Qajar career]. *Journal of National Studies*, 42, 152-182.
- Zeynivand, T. (2013). Adabiyāt-e tatbiqi: Az pažuhešhā-ye tārixi - farhangi tā motāle'āt-e miyānreštei [From the historical-cultural studies to the interdisciplinary studies]. *Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanitie*, 5(3), 21-35. doi: 10.7508/isih.2014.19.002



تصویرشناسی فرهنگی ایرانیان در آیین سفرنامه پولاک

تورج زینی‌وند^{۱*}، پروین امیری^۲

دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۱۷ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۰۵

چکیده

تصویرشناسی، تلاشی است برای شناخت دقیق و بهتر قضاوت دیگران درباره خود و نیز کنار زدن لایه‌هایی از متن و فهم واقعیت‌ها یا تحریف‌ها، دیگرسازی‌ها، و دریافت‌های خاصی که درک اثر ادبی را به‌عنوان جلوه‌گاه اندیشه‌ها و برداشت‌های ذهنی نویسنده برای مخاطب ممکن می‌سازد. هدف این مقاله، تبیین تاریخی-فرهنگی تصویرهایی است که ادوارد پولاک، سفرنامه‌نویس آلمانی، از سبک زندگی، اوضاع معیشتی، آداب و رسوم، سنت‌ها، عادت‌ها و هنجارهای اجتماعی ایرانیان دوران قاجار ترسیم کرده است. این مقاله مبتنی بر «خوانش متن در پرتو رویکرد تصویرشناسی» به روش توصیفی-تحلیلی است. پژوهش حاضر، ابتدا خوانش خود را بر روایت پولاک در دو سطح کلی و به‌صورت نگاه مثبت و نگاه منفی مطرح کرده است، سپس مصداق‌های تصویرهای متن با نگاه مثبت را در قالب همسان‌انگاری و تحسین‌گری «من» از جغرافیای «غرب» به فرهنگ «دیگری» (ایران) در «شرق»، بررسی کرده است. و در سطح دوم، با در نظر گرفتن نگاه منفی وی که مبتنی است بر الگوی رایج شرق‌شناسی در ابعاد تضاد و تقابل‌های شناخت‌شناسانه میان دو هویت «من» و «دیگری» با توجه به موقعیت «غرب» و «شرق» در ابعاد کلیشه‌پردازی و تعمیم‌سازی، بزرگ‌نمایی تقابل‌ها، و تحقیر و توهین، به خوانش تصاویر پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: ادبیات تطبیقی، تصویرشناسی، آداب و رسوم، سبک زندگی، سفرنامه پولاک

۱. دانشیار، زبان و ادبیات عرب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

T_zinivand56@yahoo.com ✉

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

ppamiri93@gmail.com ✉

دستاوردهای جهانگردان و سیاحان، یکی از زمینه‌های پژوهشی در «ادبیات تطبیقی»^۱ است. «شناخت بهتر و درک کامل‌تر ادبیات به‌عنوان یک کل، تنها از طریق مقایسه ادبیات چند ملت با یکدیگر به‌دست نمی‌آید، بلکه با تطبیق ادبیات با حوزه‌های دیگر دانش و کوشش‌های بشری حاصل می‌شود» (زینی‌وند، ۱۳۹۲، ۳۱). سفرنامه، جلوه‌گاه زندگی هر ملتی به‌شمار می‌آید، «زیرا از لابه‌لای خاطرات سفر، می‌توان از تفاوت فرهنگ و رسوم و حقیقت‌های تاریخی و عقاید سیاستمداران و دولت‌ها، آگاهی یافت» (پروینی و کنجوریان، ۱۳۸۸، ۱۵-۱۴). توجه به سفرنامه‌ها به‌عنوان یکی از ابزارهای ایجاد و گسترش فهم و درک نیز اهمیت زیادی دارد. «پژوهشگر همواره باید برای آفرینش زمینه‌ها و افق‌های تازه در پژوهش‌های تطبیقی بکوشد و در این زمینه علاوه‌بر جهانگردی و یاری جستن از سفرنامه‌ها، از مطالعات تاریخی و زندگی‌نامه‌ها و... کمک بگیرد. فرستندگی در ادبیات به‌منظور انتقال اندیشه‌ها و تصاویر و تأثیر متقابل، ضرورت دارد (ندی، ۱۳۹۳، ۳۸-۳۱). بررسی این شاخه ادبیات مقایسه‌ای، میان پژوهشگران فرانسوی رواج فراوانی دارد و «تحقیق در این زمینه در دو بخش انجام می‌شود: نخست، بررسی چهره و تصویر یک ملت در ادبیات دیگران، دوم: شناخت یک ملت از خلال آثار یک نویسنده» (غنیمی هلال، ۱۳۹۰، ۱۲۳). ادبیات تطبیقی «از این رهگذر به ملت‌ها فرصت می‌دهد که چهره خویش را در ادبیات سایر ملل ببینند و از مقام و منزلت خود در میان ملت‌های دیگر آگاه شوند و زمینه‌های تفاهم واقعی و تعاون و همکاری را بر پایه صداقت میان ملت‌ها فراهم کنند» (غنیمی هلال، ۱۳۹۰، ۵۴۶). نباید از نظر دور داشت که «داوری ملت‌ها درباره دیگری، فرق دارد و هرکدام در مورد دیگری رأی خاصی دارند و بازتاب آن‌ها را در ادبیات که جلوه‌گاه احساسات و تصویر راستین روابط درباره دیگری است، می‌یابیم، لذا تحقیق سفرنامه، داستان‌ها، نمایشنامه‌ها و چهره‌های خارجی به منظور اطلاع از نظریه ملت نسبت به هم امری حتمی [ضروری] است» (غنیمی هلال، ۱۳۹۰، ۱۶۲). برای درک درست روایت سفرنامه‌نویسان، باید خوانش متن را بشناسیم.

ضرورت و اهمیت این مقاله به این سبب است که شناخت و تبیین فرهنگ ملی در میان فرهنگ‌های دیگر از اهمیت زیادی برخوردار است و لازم است که پژوهشگران، روایت بیگانگان از فرهنگ ایرانی را با رعایت اصول، آگاهانه و منطبق بر رویکرد خوانش تصویرشناسانه حقایق، با تطبیق مطالب سفرنامه‌نویسان دیگر و در نظر داشتن مقتضیات هر دوره، تشخیص دهند، زیرا در ایران به این بخش از دانش ادبیات تطبیقی، کمتر توجه شده است. مقاله حاضر بر آن است که





دریابد، پولاک در روایت خود چه تصویرهایی از فرهنگ مردم ایران را انتقال داده است؟ تصویرهای وی، حاصل چه نوع تصویرپردازی‌هایی در زمینه سبک زندگی، اوضاع معیشتی، آداب و رسوم، سنت‌ها، عادت‌ها و هنجارهای اجتماعی بوده است؟

پیش از این، فرزانه علوی‌زاده در مقاله‌ای با عنوان «تصویر ایران و ایرانیان در سفرنامه ژان شاردن^۱؛ تأملی در انگاره‌آفرینی و کلیشه‌ها در ذهنیت سفرنامه‌نویس» (۱۳۹۳) با روش تحلیلی-استنباطی به بررسی تصویر و خوانش روایت شاردن از زندگی ایرانیان در زمان صفویه پرداخته است. همچنین، حسین میرزایی و جبار رحمانی در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ و شخصیت ایرانیان در سفرنامه‌های خارجی» (۱۳۸۷)، تصویر سفرنامه‌های غربی از صفویه تا انقلاب اسلامی را در مورد ایران، بررسی تحلیلی کرده‌اند که در آن با استفاده از نوعی تفسیر، از نگاه فلسفی به درک و فهم موسوم به تفسیر گادامر^۲، پرداخته‌اند.

نامور مطلق (۱۳۸۸ و ۱۳۹۳)، نظری منظم و دیگران (۱۳۹۵) و نانکت (۱۳۹۰) نیز در نوشته‌های خود به تحلیل و تبیین برخی مباحث نظری این رویکرد پرداخته‌اند، اما پژوهش حاضر بر آن است که براساس چارچوب‌های ادبیات تطبیقی و با توجه به مبانی اصلی روش تصویرشناسی در خوانش دیدگاه‌های پولاک، به روش توصیفی-تحلیلی به بررسی چگونگی تصویری که وی از فرهنگ ایرانی ارائه می‌دهد، بپردازد. در روش تحقیق و نقد تصویرشناسی به‌طور خاص بر محور تاریخی و اجتماعی تأکید می‌شود؛ بنابراین، ارتباط تصویر ارائه‌شده از فرهنگ دیگری، با زمان و محیطی که تصویر در آن شکل گرفته است، بسیار مهم است.

به‌هرحال، خواننده این مقاله با این موضوع روبه‌رو خواهد شد که پولاک مانند بسیاری از شرق‌شناسان، در برداشت‌های خود و ترسیم سیمای فرهنگ ایرانی، تابع کلیشه‌ها و انگاره‌های ذهنی خود بوده است و با این پیش‌فرض که «خود»، ملاک عقلانیت و حقیقت است، از نگاه «خود» فراتر به معرفی «دیگری» پایین‌تر پرداخته است که نگاهی فرادستی است و در انتخاب خطوط و زوایای مورد توجه خود، برای انتقال، بیشتر گزینشی و سلیقه‌ای عمل کرده است.

روش پژوهش در این مقاله، توصیفی-تحلیلی بوده و چارچوب نظری آن نیز بر نظریه تصویرشناسی در ادبیات تطبیقی استوار است؛ «تصویرشناسی^۳» یکی از حوزه‌های ادبیات تطبیقی است که «در قرن نوزدهم در فرانسه تحت تأثیر نظریه‌های متفکرانی مانند مادام دوستال^۴ و

1. Jean Chardin
2. Gadamer
3. Imagologg
4. Madam Distal



هیپولیت تن^۱ به وجود آمد (علوی زاده، ۱۳۹۳، ۱۵۰). مطالب سفرنامه نویسان، واقعیت محض نیست، بلکه ترکیبی است از اندیشه‌ها و دریافت‌های مربوط به مسائلی که دیده یا حتی شنیده‌اند. به این ترتیب، در ذهن سفرنامه‌نویسان، انگاره‌هایی براساس آن‌ها شکل می‌گیرد که متأثر از تجربه‌های شخصی منفرد خودشان یا مطالبی است که بیشتر از متون درک کرده‌اند؛ «خوانش متن در پرتو تصویرشناسی، در واقع، تلاش برای کنار زدن یک لایه از متن، درک تحریف‌ها، دیگرسازی، چرایی این تحریف‌ها، و... دریافت‌های خاصی است که حقیقتاً در فهم اثر ادبی... تأثیر بسزایی دارد» (علوی زاده، ۱۳۹۳، ۱۵۰). هدف تصویرشناسی، بازنمایی تصویر «فرهنگ خودی» در ادبیات «دیگری» است. این «دیگری»، دیگری برون فرهنگی است. «مطالعه تصاویر یا بازنمایی‌های بیگانه یا تصویرشناسی، به مدت چند دهه، یکی از فعالیت‌های مورد توجه مکتب فرانسه در ادبیات تطبیقی بوده است» (نامور مطلق، ۱۳۸۸، ۱۲۴؛ پاژو، ۱۹۹۴، ۵۹). تصویرشناسی به عنوان یک روش بینارشته‌ای در بسیاری از علوم کاربرد دارد و «به لحاظ هدف بخشیدن به زمینه متنی عمدتاً از پساساختارگرایی و نوتاریخ‌گرایی کمک می‌گیرد و به لحاظ هدف ایجاد مانند علم هرمنوتیک است که متن‌ها را به زمینه‌های اجتماعی-تاریخی‌شان مرتبط می‌کند» (نانکت، ۱۳۹۰، ۱۰۶).

در واقع، تصویرشناسی بر آن است که تصویر یا قضاوت فرهنگی کشورها یا هویتی افراد و اشخاص را در ادبیات خود یا دیگری از زوایای گوناگون تاریخی، فرهنگی، جامعه‌شناختی، روانشناختی، ایدئولوژیک و... بررسی و تحلیل کند (نامور مطلق، ۱۳۸۸، ۱۲۲؛ نظری منظم و دیگران، ۱۳۹۵، ۲۶).

اهمیت این شناخت، بیشتر به این سبب است که در رویکرد تصویرشناسی، «تصویر یک فرهنگ، مهم‌ترین سرمایه آن فرهنگ و منبع الهام برای تأثیرگذاری بر ادبیات و هنر دیگر ملت‌ها است» (نامور مطلق، ۱۳۹۳، ۳۴).

به عبارت دیگر، ارزش تصویرشناسی به این دلیل است که از این طریق می‌توانیم دریابیم که چگونه قضاوت‌های دیگران درباره میراث فرهنگی من یا دیگری، دستمایه آفرینش آثار ادبی و هنری شده است و میزان مطابقت این آثار خلق شده و قضاوت‌ها با واقعیت‌ها و عقلانیت فرهنگی یک ملت تا چه حد است؟ بنابراین، به خوبی مشخص می‌شود که در تبیین تصویرهای گنجانده شده در متون، مسئله دیگری و شناخت او، یکی از دغدغه‌های دیرین تمام فرهنگ‌ها بوده است. فرهنگ‌های انسانی همیشه در ارتباط با هم، برای یکدیگر نقش «دیگری‌بودگی» داشته‌اند.

1. Hippolytetons

در پس مشاهده دیگری متفاوت، مسئله اصلی‌ای که سبب تعجب و حیرت از وضع و کیفیت فرهنگ دیگری می‌شود، تفاوت فرهنگ مشاهده‌گر و مشاهده‌شونده است که معمولاً با این پیش‌فرض همراه است که فقط در سرزمینی که ما زندگی می‌کنیم، معیارهای عقلانیت و حقیقت وجود دارد (میرزایی و رحمانی، ۱۳۸۷، ۵۶).

به‌هرحال، اینکه یک نویسنده یا یک هنرمند از چه زاویه و با چه نگاهی (پیش‌داوری یا منصفانه، افراط یا تفریط، خود یا دیگری، فرادست یا فرودست، واقعیت یا تحریف و...) درباره فرهنگ خویش یا دیگران می‌نگرد، و عوامل درونی و بیرونی تأثیرگذار بر بافت فکری و قضواتی نویسنده یا هنرمند چه بوده است، در شمار پرسش‌های کلیدی رویکرد تصویرشناسی هستند.

۱. بحث و تحلیل

یاکوب ادوارد پولاک، پزشک و جراح یهودی، نویسنده کتاب «ایران و ایرانیان» یا «سفرنامه پولاک» (۱۸۹۱-۱۸۱۸) در شهر بوهم^۱ از حوالی وین آلمان متولد شد. او از سال ۱۸۵۱ تا ۱۸۶۰ در ایران زیست و از سال ۱۸۵۵ به بعد، طبیب مخصوص ناصرالدین‌شاه بود. زبان فارسی را در ایران آموخت و به زبان مادری شاگردان (فارسی) علم پزشکی را تدریس می‌کرد. پولاک در دیباچه سفرنامه خود می‌نویسد: «در کتاب حاضر کوشیده‌ام از اخلاق، رفتار، آداب و طرز زندگی یکی از جالب‌توجه‌ترین ملت‌های عالم تصویری ارائه بدهم، ملتی که افتخارش بیشتر زاده اعمال و اقداماتی است که در گذشته‌های دور انجام شده است، ولی هنوز گرفتار کهولت نشده، بلکه کاملاً ظرفیت آن را دارد که دوباره در تاریخ فرهنگ و جهان آینده سهم بسزایی به‌عهده بگیرد» (پولاک، ۱۳۶۱، ۹).

سفرنامه پولاک به این سبب از نظر مطالعات ادبیات تطبیقی دارای اهمیت است که سفرنامه‌نویس در نظر دارد «راه‌های آشنایی با فرهنگ ایرانی را برای اروپاییانی که به قصد مسافرت وارد ایران می‌شوند، نشان بدهد و تصویرهای ذهنی خود را که حاصل تجربه‌های واقعی (نزدیک) خودش است، انتقال دهد» (پولاک، ۱۳۶۱، ۹). سفرنامه‌ها برای خوانش درست باید با توجه به مدارک تاریخی و مقتضیات زمان، در نظر گرفته شوند؛ به همین دلیل، زندگی‌نامه و زمینه‌های تاریخی در ابتدا به‌عنوان یک عنصر نقش‌مند در نظر گرفته می‌شوند. افزون‌بر این، زمینه‌ها و مؤلفه‌های ایجاد انگاره‌ها در ذهنیت اولیه، چه به‌صورت پیش‌زمینه‌هایی که در ایجاد قضوات در دریافت‌های روایت‌گر تأثیر دارند و چه تجربه‌های شخصی راویان دیگر که به‌صورت ضمنی مطرح شده‌اند، بسیار اهمیت دارند. پیشینه ذهنی‌ای که پولاک از ایران و ایرانی داشته است، به





نخستین سفرنامه‌نویس آلمانی از ایران مربوط می‌شود. آدام اولناریوس^۱، «پیش‌تاز سفرنامه‌نویسان آلمانی در ایران بوده که از چهارصد سال پیش در محافل ادبی آلمانی مورد توجه بوده است. او از وضعیت سیاسی و اجتماعی عصر صفویه (صفی‌الدین اردبیلی) سخن گفته است» (حیدری، ۱۳۸۴، ۱۲۰). یوهان ولفگانگ گوته^۲، شاعر نامدار آلمانی تا زمانی که سفرنامه اولناریوس و ترجمه گلستان سعدی را از او نخوانده بود، هنوز با فرهنگ ایرانی آشنا نبوده است. «اولناریوس که به‌عنوان دبیر و مشاور سفرای اعزامی وارد ایران شد، برای اولین بار توصیف‌های جامعی از کشور ایران برای مردم آلمان به ارمغان برد» (حیدری، ۱۳۸۴، ۱۲۰). به‌رحال می‌توان گفت، بیشینه ارتباط فرهنگی میان ایران و آلمان بیش از سیصدسال بوده است. پژوهش‌های ایران‌شناسی که در اوایل سده ۱۷ میلادی به‌صورت سفرنامه‌ها و ترجمه و چاپ چند اثر در کشورهای آلمانی‌زبان آغاز شده بود، از اواسط سده هیجدهم میلادی گسترش یافت و در سده نوزدهم به اوج خود رسید و گستره آن از محدوده تحقیق در متون کهن و ترجمه آثار کلاسیک فراتر رفت. پس از ترجمه گلستان (۱۶۵۴) به زبان آلمانی، ترجمه لیلی و مجنون (۱۸۰۸)، قابوس‌نامه (۱۸۱۱)، دیوان غزلیات حافظ (۱۸۱۳)، فرهنگ شاهنامه (۱۹۳۵)، رباعیات خیام (۱۸۸۱) (ر. ک: کلک، ۱۳۷۶، ۲۳۵-۲۴۶) انجام شد؛ بنابراین، وی دریافت‌های خود را از فرهنگ و تاریخچه ادبی ایران در هنگام تألیف اثر با تجربه شخصی خود ترکیب کرده است، اما همچنان دریافت او ژرف نبوده است و می‌تواند شامل این حکم شود که «نگاه غربیان به فرهنگ ایرانی، ژرف، اما ناقص است. براساس تحقیقات انسان‌شناسان، شناسایی هر جزء فرهنگی از سوی افراد دیگر، ناقص است و پژوهش‌های غربیان درباره فرهنگ ایرانی از این قاعده مستثنا نیست» (ترابی، ۱۳۸۳، ۱۲-۱۰). هرچند پولاک، به‌عنوان استاد طب، با هوشیاری و نکته‌سنجی‌های فراوانش با افراد متفاوت از درباریان تا اقدار فقیر جامعه در ارتباط بوده است، اما نباید از نظر دور داشت که «امروزه اغلب محققان پذیرفته‌اند که تصاویر ارائه‌شده در آثار یک نویسنده یا یک هنرمند، براساس واقعیت بیرونی صورت نمی‌گیرد، بلکه در ساخت و پرداخت این تصاویر، همواره بخشی از داوری‌ها و پیش‌داوری‌ها دخالت داشته‌اند» (نامور مطلق، ۱۳۸۸، ۱۲۶).

پولاک، سفرنامه خود را (که حاصل ۹ سال اقامت در ایران است)، در دو بخش و ۵۰۰ صفحه نوشته است. وی در بخش نخست به آمار و جمعیت، تبار و نژادهای مختلف ایرانی، شکل و معماری خانه‌ها، بناها، شهرها، باغ‌ها، لباس، زیب و زیور، سلاح، آسایش و جنبش، زندگی

1. Adam Olearius

2. Johan Wolfgang Vongoethe

خانوادگی، غذاها و طرز تهیه آن‌ها، وعده‌های غذایی، نوکران، تربیت، علوم و فنون، دین و قانون، گرمابه‌ها، گورستان‌ها و... پرداخته است و در بخش دوم از حکومت و دربار ناصرالدین شاه، مسافرت به ایران و مناطق مختلف آن، امنیت عمومی در شهرستان‌ها، دامداری و کشاورزی و محصولات کشاورزی، وزن و مقیاس و... مطالبی را بیان کرده است. در ادامه، پیش از پرداختن به مبحث اصلی، بر پایه روش تصویرسازی، ابتدا نوع تصویرپردازی پولاک را بررسی خواهیم کرد.

۱-۱. نوع تصویرپردازی پولاک

تصویرپردازی از کشورها و فرهنگ‌های بیگانه به گونه‌های مختلفی انجام می‌شود که می‌توان ابتدا آن‌ها را در دو دسته کلی جای داد: تصویرهایی که نتیجه ارتباط روایت مستقیم هستند و تصویرهایی که براساس تصویرهای دیگر شکل گرفته‌اند. به تصویرهایی که به واسطه آثار یا شخصیت‌هایی از کشور مورد نظر تصویرسازی می‌شوند، تصویرهای بینابین یا واسطه‌ای می‌گوییم. «ثابت شده است که همیشه نویسندگانی که با کشور مورد نظر ارتباط مستقیم داشته‌اند، در عمل، تصویرهای واقعی تری نداشته‌اند» (نامور مطلق، ۱۳۸۸، ۱۲۵). این مطلب، بیانگر این است که شخص تصویرگر می‌تواند در انتخاب صورت‌ها همچون یک دوربین فیلم‌برداری، گزینشی عمل کند؛ به گونه‌ای که شرایط و زوایای مختلفی را که خواهان آن است، به تصویر بکشد. پولاک علاوه بر داشتن ارتباط مستقیم و تجربه حضوری و تعامل با مردم ایران، تصویرهای باواسطه‌ای نیز از مردم ایران داشته است؛ وی در بخش‌های مختلف کتاب خود به روابط بینامتنی با دکتر هنچه^۱ (پولاک، ۱۳۶۱، ۱۰، ۳۳، ۴۲)، هاینریش بارت^۲ (همان، ۵۷، ۱۲۳، ۴۴۸) شاردن (همان، ۲۵، ۱۲۵، ۳۱۵، ۳۸۲) دکتر کلوکه^۳ (همان، ۳۴، ۲۰۵، ۳۹۹، ۴۰۷)، دلاواله^۴ (همان، ۷۶، ۴۳۴) و جیمز موریه^۵ (همان، ۱۷، ۱۸، ۳۳۰) اشاره کرده است.

از تصویرپردازهای نوع دوم (واسطه‌ای) (آن‌چنان که در مقدمه نیز گفته شد)، روابط ترجمه‌ای داشته و در بسیاری از قسمت‌های روایت خود به‌طور ضمنی به داستان‌ها، ضرب‌المثل‌ها و اشعار گلستان سعدی اشاره کرده (ر. ک: ۹، ۱۰، ۲۱، ۳۸، ۴۶، ۵۴، ۷۸، ۸۲، ۱۳۶، ۱۷۸، ۱۸۹، ۲۴۹، ۳۹۲، ۲۴۸). این موضوع نشان می‌دهد که وی تجربه‌های مستقیم و غیرمستقیم فراوانی در مورد فرهنگ ایرانی داشته است که از میان آن‌ها نوع تصویرهایی که جیمز موریه در کتاب «حاجی بابای اصفهانی» ارائه می‌دهد، بسیار تأثیرگذار بوده است؛ به گونه‌ای که پولاک می‌گوید:

1. I. C. Haentzshe
2. Heinrich Barth
3. Cloquet
4. Pietro Dellavalle
5. James Justinian Morier





«به طبایع و خلق و خوهای بر خورد کرده‌ام که در داستان حاجی بابا به نمود عامیانه توصیف شده‌اند» (پولاک، ۱۳۶۱، ۱۷). «انتقاد، بزرگ‌ترین هدف موریه بود و تصویری که او از ایرانیان کشیده است، تصویری واقعی نیست، بلکه کاریکاتوری است که در آن، فقط معایب به‌طرز اغراق‌آمیزی جلوه‌گرند» (جوادی، ۱۳۴۵، ۱۹). برای درک بهتر نوع تصویرهای ارائه‌شده توسط پولاک، خوانش آن‌ها را در دو سطح نگاه مثبت و نگاه منفی دسته‌بندی کرده‌ایم.

۲-۱. سطح نخست (نگاه مثبت)

۱-۲-۱. یکسان‌انگاری

تصویرشناسی، ویژگی اصلی تصویر را برآمدن آن از تفاوت یک «من» و یک «دیگری» و میان «اینجا» و «آنجا» تعریف می‌کند؛ از این رو، تصویرشناسی به معنای تفاوت میان دو نظام واقعیت و دو مکان است. «علقه^۱ یکی از نگرش‌های اساسی در مورد خارجی‌ها و تنها تبادلی است که واقعی است. علقه از بهرسمیت شناختن دیگری کم‌ویش نزدیک به یک من، به گونه‌ای برابر پدید می‌آید (نانکت، ۱۳۹۰، ۱۰۷-۱۰۶). «بررسی مسئله یکسان‌انگاری خود با هویت دیگری در راستای درک بهتر هویت خود است. استفاده از دیگری به عنوان یکی از لوازم شناخت، لزوماً منفی نیست و این دیگری، همواره متفاوت‌تر از چیزی است که در آغاز گمان می‌کنیم؟» (نانکت، ۱۳۹۰، ۱۰۵). گراهام فولر^۲ در این باره می‌گوید: «این قبیل مشاهدات فرهنگی، غالباً همان قدر مشاهده‌گر را به نمایش می‌گذارد که موضوع مشاهده را» (میرزایی و رحمانی، ۱۳۷۸؛ فولر، ۱۳۷۷، ۵). پولاک پس از اقامت طولانی خود، گاهی با مردم و فرهنگ ایرانی احساس نزدیکی می‌کرد؛ به گونه‌ای که اقدام به ایجاد تصویرهایی مشابه با فرهنگ خود کرده یا در نگاه و تصویرهای خود مقدراری تعادل ایجاد کرده است. در جایی ذکر می‌کند که ایرانی‌ها در مخفی کردن تعداد افراد خانواده و جمعیت به دلیل اعتقادات مذهبی و ترس از چشم‌زخم - مثل دوران حضرت داوود(ع) هستند (پولاک، ۱۳۶۱، ۱۴). به نظر می‌رسد از آنجاکه وی بر کیش یهود است، بر آن است که ریشه‌های مشترکی از عقاید کهن خود را در اینجا بیابد. همچنین، در آوردن کفش هنگام ورود به مکان‌های مقدس (پولاک، ۱۳۶۱، ۱۰۸) و نخوردن میگو و برخی خوراکی‌های دیگر را شبیه دوران حضرت موسی(ع) دانسته است (همان، ۸۷). وی در جایی سعی کرده است اروپایی‌ها را وادار کند که خود را به ایرانیان نزدیک‌تر کنند؛ آن‌ها هم می‌توانند پلو بخورند (همان، ۸۲)، و عادت کنند بر روی زمین بنشینند (همان، ۱۱۹). ایرانی‌ها مانند اروپایی‌ها به نخوابیدن در زیر درخت گردو اعتقاد دارند (همان، ۱۱۱)

1. Phobia

2. Graham Fuller

یا اینکه ایرانیان نیز مانند اروپایی‌ها و مردم عادی، گمان می‌کنند که «اطبا و جراحان، از معالجه ضرب‌خوردگی، شکستگی، و دررفتگی چیزی نمی‌دانند» (همان، ۴۰۲)، جنازه را مانند یهودیان می‌شویند (همان، ۲۴۹). عقد و نکاح براساس قانون اسلامی مانند یهودیان بسیار ساده است (همان، ۱۴۸). اعتقاد به وجود «آل» با یهود مشترک است؛ حتی گاه از مظاهر اسلامی، اظهار خرسندی می‌کند و این‌گونه می‌گوید: «متن اذان و همچنین آهنگ آن با وجود کمال سادگی، گیرایی خاصی دارد؛ حتی برای اروپایی‌ها» (همان، ۲۲۹).

پس از آنکه سیاح به یکسان‌نگاری روی می‌آورد، تلاش می‌کند در انگاره‌های پیشین خود، بازبینی کرده یا تعادل ایجاد کند، چنان‌که گویی به درک درست‌تری رسیده است؛ «هنگامی که در سال ۱۸۵۱ به ایران آمدم، سخت مفتون جامعه ایرانی و طرز تکلم زیبای آنان شدم و رفتار مؤدبانه مردم تربیت‌شده مرا بسیار تحت تأثیر خود قرار داد، متأسفانه بعدها دریافتم که نیرنگ، دروغ و فریب در پس این رفتارهای انعطاف‌پذیر پنهان است، پس حس تحقیر من به این علت برانگیخته شد، باز سالی چند پس از این دانستم که در قضاوت خود به راه خطا رفته‌ام، دیگر تشخیص اینکه صفات خوب غلبه دارد یا عادات بد از خصایل ذاتی ایرانی است، یا باید آن را معلول فشار متمدنی استبداد شمرد،» (همان، ۱۰).

۲-۱-۲. تحسین‌گری

در سفرنامه پولاک، بسامد جمله‌هایی که در آن، بار تحسین یا برداشت مثبت و زیباپسندانه‌ای در مورد شیوه و سبک زندگی و معیشت مردم ایران وجود داشته باشد، اندک است. این نکته، با دقت در محیط اجتماعی و تاریخی‌ای که او در آن حضور داشته است، نشان‌دهنده صداقت او است، زیرا وی اکثراً با درباریان یا وابستگان آن‌ها در شهرها مرتبط بوده است، اما وی با تعمیم همه صفت‌ها به «ایرانی‌ها» این نگرش را کم‌رنگ می‌کند؛ در جاهایی که زبان به ستایش ایرانی می‌گشاید و می‌گوید: ایرانی مانند لوح سفید است (پولاک، ۱۳۶۱، ۱۹). دوست دارد مهمانی بدهد (همان، ۲۵). آنقدر دست‌ودل باز است که گدایان زیادند (همان، ۲۳۱). سرباز ایرانی، نیرومند، خوش‌اندام و قانع است و سختی‌های بسیاری از قبیل تشنگی، گرسنگی، سرما، بی‌خوابی و پیاده‌روی پی‌درپی را تحمل می‌کند و از آن گذشته، فطرتاً جسور است (همان، ۴۰). در این مملکت، مصالح بسیار خوب برای تشکیل یک سپاه عالی وجود دارد (همان، ۴۰). موی پرپشت ایرانی را جزئی از ویژگی‌های ملی آنان می‌داند که شهرت دارد (همان، ۲۴۵). ایرانی، به گل علاقه‌مند است (همان، ۷۵)، شعرشناس است (همان، ۸۵)، بسیار دوست دارد که براننده و تمیز لباس بپوشد (همان، ۱۰۲)، ایرانی شوخ‌طبع است (همان، ۸۵)، ایرانی در طراحی و نقاشی





استعداد دارد، بسیاری از آن‌ها اگر درست، تعلیم می‌دیدند موفق به انجام کارهای مهمی می‌شدند (همان، ۲۰۰)، با قرار دادن آجرهای بزرگ و کوچک در رنگ‌های گوناگون و زاویه‌های مختلف می‌تواند دل‌انگیزترین طرح‌ها و نقش‌های هندسی را از آن‌ها پدید بیاورد (همان، ۱۵۰)، از آواز و موسیقی و رقص خوشش می‌آید، اما به‌عنوان مردانی آزاده از پرداختن به این هنرها ابا دارند و فقط می‌خواهند با پرداخت پول از این هنرها که توسط دیگران اجرا می‌شود، لذت ببرند (همان، ۲۰۲-۲۰۱). مردان ایرانی با همسران خود، خوب رفتار می‌کنند، تنبیه بدنی به‌هیچ‌وجه موردی ندارد (همان، ۱۵۸)، زن ایرانی در خروج از منزل، آزادی بسیار دارد (همان، ۱۵۸)، ایرانی‌ها با مهارت زیادی شیرینی تهیه می‌کنند و فنادهای ایرانی در رشته خود از هنرمندان طراز اول جهان به‌شمار می‌آیند (همان، ۹۱)، هیچ‌چیز برای ایرانی غم‌انگیزتر از این نیست که ناگزیر باشد غذای خود را به‌تنهایی بخورد، پس او، و به‌ویژه زنان، علاقه دارند که گاهی گاهی مهمانی بدهند (همان، ۹۷)، بچه به پدر و مادر اظهار عشق و علاقه می‌کند، پدر را رئیس خانواده می‌دانند، پسر حتی پس از اینکه بالیده و سالخورده شد نیز در حضور پدر به خود اجازه نشستن یا قلیان کشیدن نمی‌دهد.

به‌هیچ‌روی - مانند اروپا - ممکن نیست، پدری در فقر زندگی کند و پسرش در ناز و نعمت غرق باشد؛ اعضای خانواده بین خود وحدت دارند و این را درک نمی‌کنند که چگونه می‌توان دور از خانواده خود به‌سر برد یا از کار و سرنوشت آن‌ها غافل ماند، به‌اندازه‌ای در خانواده ریشه دارد که هر کاری که از دستش برآید برای آن انجام می‌دهد، کارش با خانواده بالا می‌گیرد و با آن سقوط می‌کند و در احساس افتخار و سرافکندگی هریک از افراد فامیل خود، شریک است (همان، ۱۶۰-۱۵۹).

۳-۱. نگاه دوم (نگاه منفی)

۳-۱-۱. کلیشه‌پردازی (انگاره‌گرایی) و تعمیم‌سازی (کلی‌سازی)

تصویرها از این نظر که شکل عمومی و تکراری به خود گرفته یا نگرفته‌اند، به تصویرهای باز و بسته قابل تقسیم هستند. تصویرهای بسته، تصویرهایی هستند که به‌طور مداوم تکرار می‌شوند و در اغلب موارد، نمی‌توان منشأ آن‌ها را شناسایی کرد. این نوع تصویرها برای تبیین نظرهای عمومی، اقتصاد در بیان [ایجاز و مساوات در گفتار] و انتقال سریع‌تر به‌کار می‌روند، زیرا همواره بیشتر شنیده یا دیده شده‌اند (نامور مطلق، ۱۳۸۸، ۱۳۱-۱۳۰). هرچند پولاک در دیباچه کتاب خود تصریح می‌کند که «به‌هنگام تحریر این کتاب از کتاب‌های دیگران چشم پوشیدم، می‌خواستم که کتاب از آن خود من باشد و من، خود در برابر امتیازها و اشتباهاتش پاسخگو باشم» (پولاک، ۱۳۶۱، ۱۱۰)، ولی تأکید بر انگاره‌آفرینی و خلق کلیشه‌ها در ذهنیت وی کاملاً آشکار است، زیرا سفرنامه‌نویسان غربی، عموماً توصیف‌های متعدد، چندپهلوی و حتی گاهی متناقض از



شخصیت ایرانی ارائه داده‌اند که هم از تجربه و جوه مختلف شخصیت ایرانی و بعضاً گونه‌های مختلف ایرانیان ناشی (شده) و گاهی به تجربه موردی آن منوط بوده است» (دلواله، 1348؛ جکس، ۱۳۶۹؛ ۱۳۶۳). در سفرنامه پولاک آمده است: ایرانی جماعت با حس سپاسگزاری بیگانه است (پولاک، ۱۳۶۱، ۳۲۵)، ابداع چندانی ندارد، اما در کار تقلید، کوشا است (همان، ۲۵)، ایرانی، بیش از جغرافیا به تاریخ رغبت دارد (همان، ۱۹۱)، ایرانی، اطلاعات فوق‌العاده سطحی‌ای دارد، به گونه‌ای که نمی‌داند کره زمین، کروی است (همان، ۱۹۰)، ایرانی مسلمان با عشق و کوشش، تاریخ دوره اسلامی را در کتاب مشهور «روضه‌الصفاء» می‌خواند (همان، ۱۹۲)، طبعاً گشاده‌دست نیست (همان، ۲۱)، ایرانی از اصل «هیچ‌گاه حیرت مکن»، پیروی می‌کند (همان، ۲۰)، ایرانی، طمع‌کار است، دلش می‌خ‌واهد پول فراوانی به چنگ آورد، بدون آنکه پروا کند که پول از کجا به دست آمده است (همان، ۱۸)، ایرانی میل خاصی به خیالبافی و چیزهای پنهانی و اسرارآمیز دارد (همان، ۱۱۱)، ایرانی، مانند همه شرقی‌ها، از حاشیه‌دوزی لباس‌ها خوشش می‌آید. این‌گونه تعمیم‌سازی و کلی‌گویی‌ها در مورد ویژگی‌های روحی-روانی آن‌هم به تک‌تک اعضای یک جامعه- از ویژگی‌های سفرنامه پولاک است، درحالی‌که «کلی‌گویی از خطاهای فلسفی است، به این معنا که فرد با دیدن چند مورد از یک پدیده، قانونی کلی می‌سازد و پدیده‌های متفاوتی را در آن قانون، جای می‌دهد. برخی از شرق‌شناسان، همه ملت‌های شرق را در یک قالب ریخته و همسان انگاشته‌اند، تا آسان‌تر بتوانند درباره آن‌ها داوری کنند. کلی‌سازی، روش میان‌بری برای رسیدن به شناخت زودتر است که در بیشتر موارد، به اشتباه و استنتاج غلط می‌انجامد (زندزآگرس، ۱۳۸۹، ۱۶۸). پرداختن به درستی یا نادرستی تصویرهای ارائه‌شده توسط پولاک در اینجا مطرح نیست، اما «اگرچه در تصویرشناسی به ارتباط با واقعیت، و مطابقت میان تصویر پرداخته‌شده با آن، توجه زیادی نمی‌شود، در برخی رویکردهای فرهنگی، به این موضوع بی‌توجه نیستند. تصویرشناس سنتی به شناسایی و بررسی منابع تضاد و نقد آن‌ها بسنده می‌کند، اما منتقدان فرهنگی، به‌ویژه پسااستعماری، از آن گذر نمی‌کنند و به علل و منبع چنین تصویرهایی نیز توجه اساسی دارند (نامور مطلق، ۱۳۸۸، ۱۳۶). تصویرهایی در سفرنامه پولاک ترسیم شده‌اند که کاملاً متضادند؛ از جمله، در روحیه بخشندگی و مهمان‌نوازی، پاکیزگی، تنبلی و سستی و زرنگی که جای تأمل دارد (ر. ک: پولاک، ۱۳۶۱، ۹۶، ۲۱، ۲۳۱، ۳۴۴، ۳۴۵، ۱۲۴، ۴۶۴).

۲-۳-۱. بزرگ‌نمایی تضادها و تقابل‌ها

همان‌گونه که گفته شد، اساس تصویرشناسی، تضاد و تقابل شناخت‌شناسانه میان «من» و «دیگری» و میان «اینجا» و «آنجا» است (نانکت، ۱۳۹۰، ۶۰). در گذشته‌های دور، همواره



«دیگری» یا «بیگانه»، موجودی بالقوه خطر آفرین و هیولوار و پلید قلمداد می شده است؛ حتی در تصویرهای برخی از جهانگردان و کاشفان اروپایی که از مردم آسیا و آمریکا کشیده‌اند، موجوداتی بی سر یا سگسانان را می توان دید که خود، نشان دهنده تعامل با اساطیری هستند که در آن‌ها موجودات ناشناخته به صورت موجودات غول سان و عجیب الخلقه نمایانده می شوند. بعدها این تصویرهای «دیگری» به شکل های تعدیل شده تر و موجه تری تبدیل شدند؛ بدویت و عقب ماندگی و فرودستی، جای هیولا را می گیرند و با افزایش ارتباط بین فرهنگ ها و جوامع، گزارش های مبلغان مذهبی و سیاحان که در بردارنده اخباری عجیب، مانند آدم خواری، جادو، و... بود، براساس پستی ذاتی برخی نژادها تبیین شد (عربستانی، ۱۳۸۵، ۹۲-۸۸). اروپایی به عنوان یک سفرنامه نویس از الگویی که به گفته ادوارد سعید، «نگاه شرق شناسانه به فرهنگ است، جدا نیست؛ گاهی همراه با توهین و تحقیر، ایستانگری، عجیب و غریب انگاری، و...» (زند زاگرس، ۱۳۸۹، ۱۶۸-۱۶۷؛ سعید، ۱۳۸۲، ۹۲-۸۸). این «دیگری»، بسیار فرهنگی است؛ دیگری از نوع دیگری غیر است، نه به عنوان خود دیگر (ر. ک: نانکت، ۱۳۹۰، ۱۰۳). گاهی پولاک به حدی ایرانی را عجیب و غریب می انگارد که می گوید: «اگر اروپاییان به ابزار و روش خاصی برای زندگی کردن در مشرق زمین مجهز نباشند، به سرنوشت مرگ دچار می شوند» (پولاک، ۱۳۶۱، ۹)، زیرا اروپایی، شرایط بد زندگی یک ایرانی را تحمل نخواهد کرد و ایرانی، خلقتی دیگرگونه دارد. علاوه بر این، در اینجا تقابل «شرقی»، به مفهوم بعد مکانی و فاصله و همان جغرافیایی است که سعید آن را «جغرافیای تخیلی» می نامد (سعید، ۱۳۷۴، ۵۴).

پولاک، گاهی این تقابل ها را که ناشی از اختلاف سلیقه یا فرهنگ است، به گونه ای بیان کرده است که در چارچوب عقلانیت - که خود او است - سازگار نیست. «یک پدیده می تواند برای یک ملت، معنا و مفهومی داشته باشد، در حالی که ملت دیگر، همان را به گونه ای متفاوت یا حتی متقابل درک کنند؛ تقابل هایی که محصول تعلق به دو نظام فکری - فرهنگی است» (علوی زاده، ۱۳۹۳، ۱۶۰). این تقابل ها در نوشته پولاک به شکل: ایرانی از قاشق و چنگال و لیوان آب خوری کلاً بی خیراست (پولاک، ۱۳۶۱، ۹۵) نشستن بر روی صندلی نمی داند (همان، ۱۱۸) تفاوت در نوع استفاده از خوراکی ها به ویژه گوشت (همان، ۸۶) یا این تقابل که «ایرانی ها وقتی که در کوران (باد) قرار بگیرند، به نظرشان خوشایند است، اما این امر موجب ناراحتی اروپاییان می شود (همان، ۵۳-۵۲)، شیرینی ایرانی «زیر تالار زیر زمین قرار دارد، در روزهای گرم تابستان آنجا محل زندگی ایرانیان است، در زیر زمین، خنکی مطبوعی حکم فرما است، گرچه به حال اروپایی ها چندان مفید نیست، سرشان درد می گیرد، پس بهتر است خارجی ها در هر موقع از روز از زیر زمین پرهیز کنند» (همان،

۵۴-۵۵)، ایرانی، درست برعکس آنچه در اروپا به عنوان اصول بهداشتی رواج دارد، عمل می‌کند (همان، ۱۰۲) و شیرینی ایرانی به اروپایی مزه نمی‌دهد (همان، ۹۱).

پولاک در بسیاری از این مطالب - که بیشتر حاصل اختلاف سلیقه یا تفاوت‌های اقلیمی هستند - سعی در ایجاد نوعی بزرگ‌نمایی در ارائه تصویرها داشته است، زیرا همان‌گونه که خود در مقدمه کتابش آورده است، بر آن بوده تا فرهنگ و آداب ملتی جالب را به تصویر بکشد: «کوشش کرده‌ام از اخلاق و رفتار، آداب و طرز زندگی یکی از جالب‌توجه‌ترین ملت‌های عالم، تصویری به دست دهم» (همان، ۹). به نظر می‌رسد او این شگرد را برای جذب خوانندگان بیشتر به کار برده است.

۳-۳-۱. تحقیر و توهین

زمان حضور پولاک در ایران، با حکومت شاهان بی‌کفایت قاجار و همراهی استبداد داخلی و استعمار خارجی (انگلیس و روسیه) برای نابودی بنیان‌های اقتصادی، کشاورزی و اجتماعی کشور، هم‌زمان است. این اوضاع تاریخی در برهه‌ای از زمان می‌تواند در فرهنگ، جریان‌های اجتماعی، و روابط انسانی تأثیرگذار باشد، اما تغییردهنده دائمی هویت یک ملت نخواهد بود. بسیاری از سفرنامه‌نویسان و جهانگردان اروپایی از طریق نوشته‌ها و آثارشان، شوق را در تصاحب خود درآورده‌اند، به گونه‌ای که «موریه در متنی که فراهم آورده است (حاجی‌بابای اصفهانی) با جلوه دادن «تاریخ» همچون «طبیعت»، سهم جریان سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، و اجتماعی را در شکل‌گیری هویت یک ملت نادیده گرفته و این هویت که اساساً محصول تولیدی تاریخ است را امری طبیعتاً و ذاتاً پلید بازنمایانده است» (بوبانی، ۱۳۸۷، ۷)؛ وی حکومت این سرزمین‌ها را تغییرناپذیر می‌داند و بر این نظر است که فرقی با هزاران سال پیش نکرده‌اند و این امر را ناشی از کلیشه‌ای بودن و تغییرناپذیر بودن رسوم و روش زندگی مردم شرق می‌داند (جوادی، ۱۳۴۵، ۲۱). بر مبنای این‌گونه قضاوت‌ها بود که «شرق به عنوان نفس بدویت و ضد اروپا و به مثابه شبه‌زایش «راسیونالیسم»^۱ (فردگرایی) اروپا خارج از حوزه مدرنیته قرار گرفت. «آنتروپولوژی»^۲ (انسان‌شناسی) و «آنتوگرافی»^۳ (قوم‌نگاری) اروپا محصول این اختلاف و تمایز ریشه‌دار و اساسی بود» (سعید، ۱۳۷۴، ۵۵). داشتن نگاه فرادستی و بیان توهین‌آمیز به آداب و رسوم و سنت‌ها و افراد و اشخاص، به دلیل نداشتن اطلاعات کافی و درست، از ویژگی‌های دیگر روایت پولاک است که با توجه به نگاه نکته‌یاب و دقیق وی، عجیب و چه بسا شک‌برانگیز است؛ به‌ویژه اینکه این امر بیشتر با مسائل مذهبی و دینی ارتباط می‌یابد و حتماً صاحبان فن باید آن را بررسی کنند.

1. Rationalism
2. Anthropologie
3. Entnoge





وی در مورد ماه مبارک رمضان بر این عقیده است که روزه گرفتن (در برخی از مناطق ایران که آب‌وهوای عربستان را ندارند) موجب اتلاف وقت و امری بی‌فایده است و باعث به‌هم‌خوردن رشته کار و خراب شدن زندگی می‌شود (پولاک، ۱۳۶۱، ۲۳۲)؛ از نظر او تعداد پیروان معتقد و مؤمن واقعی شیعیان کم است (همان، ۲۲۳). قانون شرع بر این است که هرکس عمل تخلیه (قضای حاجت) را باید در کنار جوی آب یا در خود آب انجام دهد (همان، ۵۸)، در جایی قضاوت‌های بسیار نادرستی در مورد امام جماعت و استفاده از وقف و... دارد (همان، ۵۸)، برگزاری مراسم تعزیه را موجب خرابی بسیاری از خانه‌ها و وام‌دار شدن خیلی از خانواده‌ها دانسته است، زیرا پرداخت مزد به بازیگران و پذیرایی از مهمانان در طول نمایش را هزینه‌بر دانسته است (همان، ۲۳۶)، به روحانیون (همان، ۲۳۶)، یا بست‌نشینی و تحصن در امامزاده‌ها و... توهین می‌کند (همان، ۳۲۴)، در جایی می‌گوید: در میان تحصیل‌کرده‌ها کمتر کسی به قرآن اعتقاد دارد (همان، ۲۲۳)، دو ایرانی که در منزل نماز نمی‌خوانند به محض اینکه به هم می‌رسند در این مورد خاص به وظیفه خود عمل می‌کنند در حالی که هر دو می‌دانند قصد فریفتن یکدیگر را دارند (همان، ۲۱)، اینکه شرقی‌ها به اندازه‌ای به سلاح‌های اروپایی دل بسته هستند که نمی‌توانند به‌سهولت در برابر وسوسه سرقت آن‌ها پایداری کنند (همان، ۳۱۲)، در تمام دوران انقلاب‌هایی که جهان اسلام را از هندوستان تا مراکش و... به لرزه افکند، حشیش، سهم بسزایی داشته است (همان، ۴۳۲)، ایرانی با وجود اینکه نماز هر جمعه را با جدیت ادا می‌کند، به راست‌گویی، چندان پایبند نیست (همان، ۱۹)، ایرانی، خاکی را که بر روی آن پرورش یافته است دوست دارد، اما دل‌بستگی چندان به وطن ندارد، به‌سهولت می‌توان وی را با پول خرید، اما رشوه‌گیری، اغلب با عنوان دیگری انجام می‌شود (همان، ۲۱). شرقی‌ها هنگام نشستن از صندلی استفاده نمی‌کنند، بر روی نم‌د ضخیم و فرش‌های گسترده می‌نشینند، آن‌ها هم نه آن‌گونه که رسم ترک‌ها است، بلکه به تقلید از شتر، دوزانو می‌نشینند (همان، ۱۱۸)، لعن و نفرین و فحش‌های ایرانیان از ویژگی‌های خاص آن‌ها است (همان، ۲۲)؛ پولاک در جایی ادعا می‌کند که علم طب ایرانی از عرب نشئت گرفته است (همان، ۴۲۲)، ایرانی در تفکر خود از منطق پیروی نمی‌کند، اگر جمله «انسان، فناپذیر است و فلانی هم انسان است» را برایش بخوانی، فوراً نتیجه‌گیری می‌کند: پس فلانی، اسب و خر نیست (همان، ۲۰)، ایرانی از زمانی که سعدی گفت: «دروغ مصلحت‌آمیز به از راست فتنه‌انگیز» هر دروغ و دغلی را مصلحت‌آمیز قلمداد می‌کند (همان، ۱۹).

«ایرانی با آرامش و تسلط بر نفس اعجاب‌آوری در انتظار مرگ می‌ماند؛ آرامش آنان مبتنی بر ایمان و اطمینان به این امر نیست که زندگیشان به نحوی خداپسندانه به‌صورتی دیگر درمی‌آید و به

دنیای بهتری می‌شتابند، بلکه بیشتر به دلیل اعتقاد آن‌ها به تقدیر محکوم غیر قابل‌تغییری است که باید انجام پذیرد و به قول سعدی، حتی ماهی نیز به‌روی خشکی نخواهد مُرد» (همان، ۲۴۸).

نتیجه‌گیری

سفرنامهٔ پولاک، آینه‌ای است که بسیاری از زوایای تاریک زندگی و فرهنگ، آداب‌ورسوم، هنجارهای اجتماعی، عقاید و اوضاع معیشتی مردم ایران را در عصر قاجار ترسیم می‌کند، اما وی در روایت خود، با وجود داشتن امکان ایجاد ارتباط مستقیم و تجربه شخصی تعامل با مردم و همچنین، انواع دیگر امکانات تصویرسازی (واسطه‌ای و بینامتنی)، همچون شرق‌شناسان دیگر اروپایی از گفتمان‌های رایج که در آن رگه‌هایی از نگاه فرادستی وجود دارد، به وصف «دیگری» پرداخته است. آنچه در ایجاد نگاه منفی پولاک تأثیر بسزایی داشته و او را به وادی کلیشه‌پردازی و کلی‌سازی متمایل کرده است، تعمیم ویژگی‌های ایجادشده در شرایط یک دورهٔ خاص تاریخی و نسبت دادن آن به هویت ملی و اجتماعی است. از سوی دیگر، وجود برخی ذهنیت‌های نویسنده که از روی منابع بینامتنی و واسطه‌ای به او رسیده است (همچون حاجی‌بابای اصفهانی، اثر جیمز موریه که سراسر مغرضانه و انتقادی و کاریکاتوری است از اوضاع ایران) و درک نادرست پولاک از مفاهیم ارشادی اشعار سعدی و ضرب‌المثل‌های دیگر، در نتیجه‌گیری و برداشت وی از آداب‌ورسوم، مذهب، اوضاع معیشتی و... بی‌تأثیر نبوده است. به‌هرروی، پولاک در تصویری که از فرهنگ ایرانی ارائه می‌دهد، درگیر کلیشه‌های ذهنی، کلی‌سازی و توهین و تحقیر با بسامد فراوان است؛ هرچند در مواردی، زبان به تحسین‌گری یا واقع‌گویی می‌گشاید و در مواقعی به همسان‌نگاری نیز پرداخته است. منتقدان فرهنگی به‌ویژه پژوهشگران عرصه نقد پسااستعماری - به علت و نتایج چنین تصویرهایی، بسیار توجه دارند.



منابع

- بویانی، فرزاد (۱۳۸۷). جیمز موریه، حاجی بابا و ادبیات استعماری. مجله پژوهش‌های ادبیات معاصر جهان، ۴۳، ۵-۲۸.
- پروینی، خلیل؛ و کنجوریان، فرشته (۱۳۸۸). بررسی سفرنامه ابن بطوطه از منظر ادبیات تطبیقی. نشریه ادبیات تطبیقی، ۱(۱)، ۳۷-۱۹. doi: 10.22103/jcl.2012.175
- پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۱). سفرنامه پولاک، ایران و ایرانیان (چاپ اول؛ مترجم: کیکاووس جهانداری). تهران: خوارزمی.
- ترابی، سیدمحمد (۱۳۸۳). نگاه غربیان به فرهنگ ایران ژرف اما ناقص. علوم اجتماعی از چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، ۱۳، ۱۳-۱۰.
- جوادی، حسن (۱۳۴۵). بحثی درباره سرگذشت حاجی بابای اصفهانی و نویسنده آن جیمز موریه. مجله وحید، 23(3)، ۲۶۹-۲۶۱.
- حیدری، عبدالله (۱۳۸۴). آدام اولناریوس، پیش‌تاز سفرنامه نویسان آلمانی درباره ایران. مجله دانشکده علوم انسانی، ۱۴(۵۸)، ۱۲۶-۱۱۷.
- دل‌آواله، پیترو (۱۳۴۸). سفرنامه پیترو و دل‌آواله: (قسمت مربوط به ایران) (مترجم: شعاع‌الدین شفا). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- زندزآگرس، محمدتقی (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی پژوهش‌های ایران‌شناسی غربی و شرق‌شناسی (با تکیه بر بازنمایی فرهنگ مردم ایران در سفرنامه‌های اروپاییان در دوره قاجار). مطالعات ملی، ۴۲، ۱۸۲-۱۵۲.
- زینی‌وند، تورج (۱۳۹۲). ادبیات تطبیقی: از پژوهش‌های تاریخی فرهنگی تا مطالعات میان‌رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۵(۳)، ۳۵-۲۱. doi: 10.7508/isih.2014.19.002
- سعید، ادوارد (۱۳۷۴). نگاهی دوباره به شرق‌شناسی (مترجم: رضا جواهردشتی). فصلنامه تحقیقاتی نامه فرهنگ، ۱(۱۵)، ۶۰-۵۲.
- عربستانی، مهرداد (1385). نگاهی به تصویر دیگری در انسان‌شناسی. مجله خیال، ۱۸، ۱۵۱-۱۳۶.
- علوی‌زاده، فرزانه (۱۳۹۳). تصویر ایران و ایرانی در سفرنامه‌ی ژان شاردن تأملی در انگاره آفرینی و کلیشه‌ها در ذهنیت سفرنامه‌نویس. جستارهای نوین ادبی، ۴۷(۱۸۵)، ۱۷۰-۱۴۷. doi: 10.22067/jls.v47i2.18888
- غنیمی‌هلال، محمد (۱۳۹۰). ادبیات تطبیقی، تاریخ و تحول، اثرپذیری و اثرگذاری فرهنگ و ادب اسلامی (چاپ دوم؛ ترجمه و تحشیه و تعلیق سیدمرتضی آیه‌الله‌زاده شیرزادی). تهران: امیرکبیر.
- فولر، گراهام (۱۳۷۷). قبله عالم: ژئوپلتیک ایران (مترجم: عباس مخبر). تهران: مرکز.
- میرزایی، حسین؛ و رحمانی، جبار (۱۳۸۷). فرهنگ و شخصیت ایرانیان در سفرنامه‌های خارجی. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱(۳)، ۷۷-۵۵. doi: 10.7508/ijcr.2008.03.003



نامورمطلق، بهمن (۱۳۸۸). درآمدی بر تصویرشناسی معرفی یک روش نقد ادبی و هنری در ادبیات تطبیقی. فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی، ۳(۱۲)، ۱۱۹-۱۳۸.

نامورمطلق، بهمن (۱۳۹۳). ادبیات تطبیقی و رویکردهای نقد ادبی. مجموعه مقالات همایش ادبیات تطبیقی (صص ۳۸-۲۹).

نانکت، لاتیسیا (۱۳۹۰). تصویرشناسی به منزله خوانش متون نثر معاصر فرانسه و فارسی (مترجم: مزده دقیقی). ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۲(۱)، ۱۱۵-۱۰۰.

ندا، طه (۱۳۹۳). ادبیات تطبیقی (چاپ سوم؛ مترجم: هادی نظری منظم). تهران: نی.

نظری منظم، هادی؛ میرزایی، فرامرز؛ و رحیمی آذین؛ مرضیه (۱۳۹۵). تصویر ایران در رمان سمرقند امین معلوف، پژوهشی در ادبیات تطبیقی. فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، ۴(۴)، ۵۵-۲۵.

